

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор з науково-педагогічної роботи
Олександр ГОЛОВКО

“ 31 ” серпня 2022 р.

Робоча програма навчальної дисципліни

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

рівень вищої освіти: бакалавр

вид дисципліни: міжфакультетська за вибором

факультет геології, географії, рекреації і туризму

2022 / 2023 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження Вченою радою факультету геології, географії, рекреації і туризму
Протокол № 9 від «30» серпня 2022 року,

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ:

Катерина СЕГІДА, д. геогр. н., доцент, професор кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства

Програму схвалено на засіданні кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства
Протокол № 9 від «26» серпня 2022 р.

Завідувач кафедри

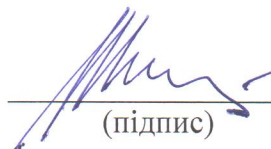
 Людмила НСМЕЦЬ
(підпис) (прізвище та ініціали)

«26» серпня 2022 р.

Програму погоджено науково-методичною комісією факультету геології, географії, рекреації і туризму

Протокол № 7 від «29» серпня 2022 р.

Голова науково-методичної комісії

 Олександр ЖЕМЕРОВ
(підпис) (прізвище та ініціали)

«29» серпня 2022 р.

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «Демографічні проблеми в Україні та світі» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни є теоретична і практична підготовка студентів у галузі управління демографічним розвитком територій, узагальнення попередньо набутих знань з демографії і географії населення, просторові та часові особливості демографічних проблем у світі та в Україні, їх причин та наслідків; набуття практичних навичок фахового просторово-статистичного аналізу демографічних проблем та розробки обґрунтованих заходів демографічної політики

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни є:

- вивчити теоретичні та методологічні основи сучасних концепцій соціально-демографічного розвитку,
- визначити ключові демографічні проблеми України, їх причини та територіальні особливості,
- опанувати методичний інструментарій просторово-статистичного аналізу демографічних проблем, моделювання та прогнозування демографічних процесів,
- навчитися визначати та комплексно аналізувати демографічні проблеми територій різних ієрархічних рівнів,
- розробляти науково-обґрунтовані заходи демографічної політики.

1.3. Кількість кредитів – 3

1.4. Кількість годин – 90

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
Міжфакультетська дисципліна за вибором студента	
денна форма навчання	заочна форма навчання
Рік підготовки	
2,3-й	2,3-й
Семестр	
3,5-й	4,5-й
Лекції	
28 год.	10 год.
Самостійна робота	
62 год.	80 год.

1.6. Заплановані результати навчання:

- розуміння змісту, передумов та причин формування сучасних демографічних проблем у світі та в Україні; сутності та місця геодемографії в системі наук; особливостей збору та аналізу даних про населення, статистичний облік та обробка інформації; імплементації отриманих знань у різних сферах практичної діяльності

- знання про

- населення та його структуру, основні чинники та етапи заселення та формування розселенської мережі в регіонах світу та в Україні,
- розселення населення, населені пункти та системи розселення, їх розвиток, моделей просторового розвитку територій;
- відтворення населення та його складові, чинники їх змін та територіальні особливості,
- демографічний перехід, демографічну поведінку, демографічну безпеку;
- міграційні процеси, провідні їх чинники та найбільші напрями в світі;
- володіння методами геодемографічних та соціодемографічних досліджень, застосування математико-статистичних методів для відбору, обробки та аналізу демографічної інформації; прогнозування та моделювання;

- вміння

- аналізувати часові та територіальні особливості окремих демографічних процесів, визначати чинники та причини, оцінювати ситуацію та прогнозувати подальші зміни;
- складати геодемографічну характеристику територій різних ієрархічних рівнів, визначати ключові риси демографічного потенціалу, соціальної та демографічної безпеки,
- виконувати просторовий та часовий аналіз, прогноз і моделювання соціальних, міграційних, демографічних та розселенських процесів;
- розробляти шляхи регулювання соціальних, міграційних, демографічних та розселенських процесів на локальному, регіональному, національному та глобальному рівнях.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Тема 1. Методологічні основи геодемографії. Поняттєво-термінологічний апарат. Джерела демографічної інформації, демографічні дані та їх обробка. Методологічний інструментарій. Становлення геодемографії як науки. Місце та значення геодемографії серед інших наук. Структура геодемографії. Об'єкт і предмет дослідження геодемографії. Функції та завдання геодемографії, їх розширення як основа розвитку науки, розширення її предметно-об'єктної області. Поняттєво-термінологічний апарат. Методологічний інструментарій геодемографії. Демографічні коефіцієнти та їхня стандартизація. Джерела демографічної інформації. Діяльність ООН та інших міжнародних організацій у вивченні та статистичному обліку населення світу, регулюванні демографічних процесів. Напрями досліджень та прикладне значення геодемографічних досліджень.

Тема 2. Сучасні концепції соціально-демографічного розвитку. Концепції якості населення. Концепції стабільності демографічних змін. Концепції пояснення та регулювання динаміки чисельності населення. Основні поняття та сучасні концепти. Чисельність населення світу, головні особливості його розміщення. Етапи заселення, умови і чинники формування системи розселення населення. Регіональні особливості, причини та

чинники розміщення населення, проблеми викликані його диференціацією. Поняття складу населення. Класифікація його за етнічними, національними, лінгвістичними та релігійними ознаками. Передумови їх становлення, визначення територіальних особливостей. Структурне різноманіття населення як реалії сучасного світу. Переваги та загрози структурного різноманіття населення, можливі конфлікти та їх врегулювання. Основні поняття та сучасні концепції демографічного потенціалу, відтворювального потенціалу, людського потенціалу, людського капіталу. Ключові риси демографічного потенціалу. Якість населення. Відтворювальний потенціал. Діяльнісний потенціал. Система соціального управління відтворенням населення. Індекс якості населення. Євгеніка та євгенічні рухи. Рівень та якість життя населення. Система індикаторів. Безпека життєдіяльності населення. Національна та регіональна безпека. Соціальна та демографічна безпека. Особливості та складові геодемографічного потенціалу територій з урахуванням кількісних та якісних характеристик. Основні поняття та методологія демографічного прогнозування й моделювання: сутність, методи, етапи, задачі. Класифікація демографічних прогнозів. Методи оцінки чисельності населення. Прогнозування і моделювання соціальних, міграційних, демографічних та розселенських процесів. Заходи регулювання соціальних, міграційних, демографічних та розселенських процесів на локальному, регіональному, національному та глобальному рівнях. Демографічна та міграційна політика. Моделі демографічної та міграційної політики, заходи її на національному, регіональному та локальному рівнях для формування людського потенціалу через нівелювання демографічних проблем.

Тема 3. Регіональні особливості демографічних проблем у світі. Проблема нерівномірного розподілу населення. Тенденції демографічних процесів. Проблема перенаселення. Проблема депопуляції населення. Тенденції структурних змін. Проблема старіння населення. Демографічна політика. Основні поняття та сучасні концепції розселення населення, системи розселення, територіальної організації населення. Соціальні та демографічні аспекти розселення населення. Соціальні функції поселень. Форми та чинники розселення. Міське та сільське розселення. Урбанізація як соціально-географічний процес, її основні етапи, тенденції та наслідки. Поняття та концепції світових міст. Особливості розселення населення у світі, моделі просторового розвитку територій та їх вплив на соціально-демографічні процеси. Основні поняття відтворення населення, демографічних процесів, структур, поведінки. Поняття народжуваності населення, чинники, геопросторові особливості. Поняття смертності населення, чинники, геопросторові особливості. Статеві-вікова та шлюбно-сімейна структура населення. Концепції соціально-демографічного розвитку, першого, другого та третього демографічних переходів. Моделі демографічної поведінки населення. Сучасні тенденції відтворення населення та демографічних процесів, їх складові, чинники їх змін та географічна обумовленість. Демографічна політика. Основні поняття міграції, міграційних процесів, міграційного переходу, міграційної поведінки. Концепції міграції населення. Моделі міграційної поведінки населення. Міграція населення, соціальні особливості та наслідки. Напрями міграційних процесів в світі, причини їх виникнення, соціально-економічні наслідки та геопросторові особливості. Особливості сучасних міграцій населення у світі. Проблема біженців та переселенців. Чинники трудової діяльності та міграційної поведінки населення. Трудові міграції. Вимушені міграції. Регіональна диференціація міграції. Проблеми міграції населення. Міграційна політика.

Тема 4. Регіональні особливості демографічних проблем в Україні. Проблема депопуляції населення. Демографічна криза. Проблема надвисокого рівня смертності. Проблема низького рівня народжуваності. Демографічні тенденції та особливості демографічної поведінки. Тенденції структурних змін. Проблема старіння населення. Проблема структурних диспропорцій населення. Форми та чинники розселення населення в Україні. Міське та сільське розселення України. Особливості розселення населення в Україні, моделі просторового розвитку територій та їх вплив на соціально-демографічні процеси. Поняття народжуваності населення, чинники, геопросторові особливості в Україні. Поняття смертності населення, чинники, геопросторові особливості в Україні. Статевовікова та шлюбно-сімейна структура населення України. Прояви першого, другого та третього демографічних переходів в Україні. Моделі демографічної поведінки населення України. Сучасні тенденції відтворення населення та демографічних процесів, їх складові, чинники їх змін та географічна обумовленість в Україні. Демографічна політика в Україні. Міграція населення України, соціальні особливості та наслідки. Напрями міграційних процесів в Україні та світі, причини їх виникнення, соціально-економічні наслідки та геопросторові особливості в Україні. Міграційні процеси в Україні. Регіональна диференціація міграції. Внутрішні переміщення в Україні. Проблеми міграції населення. Міграційна політика.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин											
	денна форма навчання						заочна форма навчання					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Тема 1. Методологічні основи геодемографії.	20	4				16	20	2				18
Тема 2. Сучасні концепції соціально-демографічного розвитку.	20	6				16	20	2				18
Тема 3. Регіональні особливості демографічних проблем у світі.	25	8				15	25	3				22
Тема 4. Регіональні особливості демографічних проблем в Україні	25	10				15	25	3				22
Усього годин	90	28				62	90	10				80

4. Теми практичних занять

Програмою не передбачені.

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Опрацювання теми: Сучасні концепції соціально-демографічного розвитку. Концепції якості населення. Концепції стадійності демографічних змін. Концепції пояснення та регулювання динаміки чисельності населення.	12
2	Опрацювання теми: Сучасні концепції соціально-демографічного розвитку. Концепції якості населення. Концепції стадійності демографічних змін. Концепції пояснення та регулювання динаміки чисельності населення.	12
3	Опрацювання теми: Регіональні особливості демографічних проблем у світі. Проблема нерівномірного розподілу населення. Тенденції демографічних процесів. Проблема перенаселення. Проблема депопуляції населення. Тенденції структурних змін. Проблема старіння населення. Демографічна політика.	12
4	Опрацювання теми: Регіональні особливості демографічних проблем в Україні. Проблема депопуляції населення. Демографічна криза. Проблема надвисокого рівня смертності. Проблема низького рівня народжуваності. Демографічні тенденції та особливості демографічної поведінки. Тенденції структурних змін. Проблема старіння населення. Проблема структурних диспропорцій населення.	12
5	Підготовка до підсумкової контрольної роботи	14
	Разом	62

6. Індивідуальне завдання

Програмою не передбачені.

7. Методи навчання

- пояснювально-ілюстративні;
- репродуктивні;
- проблемного викладу;
- частково-пошукові;
- дослідницькі методи.

8. Методи контролю

- усне опитування (індивідуальне, комбіноване, фронтальне), участь в обговоренні та дискусії;

- тестове опитування та письмовий контроль.

9. Схема нарахування балів

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання							Підсумков а (залікова) робота	Сума	
Т 1	Т 2	Т 3		Т 4		Контрольна робота, передбачена навчальним планом			Разо м
ПТК1	ПТК2	ПТК3	ПТК4	ПТК5	ПТК6	-			30
5	5	5	5	5	5		70	100	

Т 1, Т 2, ... – теми

ПТК 1, ПТК 2 ... – поточний контроль (тестовий або есе)

Підсумкова (залікова) робота – 60 балів:

- тестові завдання – 30 балів;
- завдання на розкриття сутності понять – 10 балів;
- питання, що передбачають розгорнуті відповіді (творче) – 20 балів

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка
	для дворівневої шкали оцінювання
90 – 100	зараховано
70-89	
50-69	
1-49	незараховано

10. Рекомендована література:

Базова література:

1. Джаман В. О. Демогеографія: Навчальний посібник / В. О. Джаман, В. П. Круль, Г. Я. Чернюх. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці: «Рута», 2002. – 159 с.
2. Демографические тенденции в Украине / Research and Branding group – Маркетинговые исследования – исследования рынка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rb.com.ua/rus/marketing/tendency/8227/>
3. Демографічна ситуація та формування сімейної політики в країнах Європейського Союзу [Електронний ресурс] / В. В. Деріга – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2012_11_29/1_derega.htm.
4. Дорошенко Л. С. Демографія: Навчальний посібник для вузів / Л. С. Дорошенко. – К.: МАУП, 2005. – 111 с.

5. Крисаленко В.С. Динаміка населення: Популяційні, етнічні та глобальні виміри: Монографія. – К.: - НІСД, - 2005. 368 с.
6. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 254 с.
7. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія / О. А. Малиновська. – К.: НІСД, 2018. – 472 с.
8. Немець Л. М. Географія населення: українсько-російсько-англійський словник термінів та понять: навчальний посібник / Л. М. Немець, К. Ю. Сегіда. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. – 144 с.
9. Міграційна криза в ЄС – статистика та аналіз політики [Електронний ресурс] // Cedos – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/uk/articles/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky>.
10. Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К.: ВД «АДЕФ-Україна», 2014. – 288 с.
11. Сегіда К. Ю. Методичні основи геодемографічного прогнозування / К. Ю. Сегіда // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Вип.24. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 146 с. – 109 – 117.
12. Яворська В. В. Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: Методологічні і методичні проблеми: Монографія / В. В. Яворська. – Одеса: Астропринт, 2007. – 208 с.

Допоміжна література:

1. Клочан І. А. Регіональні аспекти народжуваності в Україні / І. А. Клочан // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – № 1(13) – С. 98-105.
2. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів) / За ред. чл.-кор. НАНУ, д. е. н., проф. Е. М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.
3. Коулмен Д. Третий демографический переход / Д. Коулмен // Демоскоп № 299 – 300, 3 – 16 сентября 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2007/0299/tema05.php>
4. Курило І. Демографічні процеси і структури в Україні: регіональні особливості / І. Курило // Актуальні проблеми регіональної економіки – Вип.10 – Том.2. – 2014. – С.138-145
5. Курило І. Про базисні принципи соціально-демографічної політики в Україні / І. Курило // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 4. – С. 27-33.
6. Курило І.О. Здоров'я і тривалість життя літнього населення в Україні: тенденції та деякі їх фактори / І. Курило // Демографія та соціальна економіка– № 2 (20). – 2013. – С. 102-114.
7. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків (колективна монографія) / За ред. Е.М.Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.
8. Макарова О. В. Демографічна політика: сучасні реалії та перспективи / О. В. Макарова // Демографія та соціальна економіка. – 2007. – № 1. – С. 3-12.
9. Малиновська О. А. Внутрішня міграція та тимчасові переміщення в Україні в умовах політичних та соціально-економічних загроз [Електронний ресурс]: [аналітична записка] / О. А. Малиновська. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/vnutrishnya_migratsia-45aa1.pdf.
10. Малиновська О.А. Міграція зовнішня (міждержавна) [Електронний ресурс] – Режим

- доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Migratsiya_zovnishnya.
11. Немець Л. М., Сегіда К. Ю., Немець К. А. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л. М. Немець, К. Ю. Сегіда, К. А. Немець. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 200 с.
 12. Регіональна політика та стратегія Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/Region/08-1REGIONI.pdf>
 13. Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://surdp.eu/uploads/files/Analytical_Report_Main_part-UA.pdf
 14. Сегіда К. Ю. Епістемологічні основи дослідження демографічної поведінки / К. Ю. Сегіда, С. О. Заветний, Д. М. Кузьменко // Збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: Геологія – Географія – Екологія». – Випуск № 1084. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – с. 138 – 142.
 15. Стеценко С. Г. Демографічна статистика: Підручник / С. Г. Стеценко. – К.: Вища школа, 2005. – 415 с.
 16. Топчиев А. Г. Геодемографические процессы: деформация структуры населения и методы их анализа / А. Г. Топчиев, В. В. Яворская, Н. В. Димова // Научный журнал Пермского университета Географический вестник. Социально-экономическая география. 2014. – №4(31). – С. 29-35.
 17. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education / G. S. Becker – Chicago, London: The University of Chicago Press, 1992. – 361 p.
 18. Caldwell J.C. Toward A Restatment of Demographic Transition Theory // Population and Development Review, 1976 Vol. 2, n° 3-4 (Sep.–Dec., 1976), p. 321-366.
 19. Deding M. Spatial mobility and commuting: the case of two-earner households / M. Deding, T. Filges, J. Omerren // Journal of Regional Science – 2009 – Vol. 49. –No. 1 – P. 261–287.
 20. Delivering on the Europe 2020 Strategy. Handbook for Local and Regional Authorities. CoR: 2nd Edition. – 2014. – 84 pp.
 21. Demographic change as a future challenge for cities in East Central Europe / A. Steinführer, A. Haase // Swedish Society for Anthropology and Geograph http://shrinking.ums-riate.fr/Ressources/Intro/STE_07.pdf
 22. Demographic Transition: An Historical Sociological Perspective by the University of Michigan http://www.globalchange.umich.edu/globalchange2/current/lectures/pop_socio/pop_socio.html
 23. Fellman J. Human geography. Landscapes of human activities / Fellman J. Getis A., Getis J. – 7 th edition. – New York: McGraw-Hill, 2003. – 576 p.
 24. Fisher R. A. The genetical theory of natural selection / R. A. Fisher. – N.-Y.: Dover Publications. 1930. – 291 p.
 25. Huffman W.E. Migration, fixed costs, and location-specific amenities: A hazard analysis for a panel of males / W.E. Huffman, T. Feridhanusetyawan // American Journal of Agricultural Economics. – 2007. – Vol. 89. – No. 2. – P. 368-382.
 26. Lesthaeghe R. Second Demographic Transition in the US: Exception or Textbook Example [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sdt.psc.isr.umich.edu/pubs/presentations/us_sdt_basic.pdf
 27. Niemets L. Demographic potential as the basis for social and economic development / L. Niemets, K. Segida, N. Guseva // Економічний часопис – XXI. – № 3-4 (1). – Київ, 2015. – С. 93-95.
 28. Russel King The role of gender in the South European immigration model [Електронний ресурс] / King Russel, Zontini Elisabetta – Режим доступу: <https://www.raco.cat/index.php/papers/article/viewFile/%2025564/25398>.
 29. Schultz T. Investments in Human Capital / T. Schultz // The American Economic Review. March 1961. – № 51 (1). – P. 9–27

**10. Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції,
інше методичне забезпечення**

1. Eurostat [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>.
2. Global Trends: Forced Displacement [Електронний ресурс] // UNHCR. – 2017. – Режим доступу: <http://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5943e8a34/global-trends-forced-displacement.html>.
3. International Labor Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm/>.
4. The world factbook [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>.
5. UNFPA State of world population in 2019 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPA_PUB_2019_EN_State_of_World_Population.pdf.
6. United Nation Population Division [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates.shtml>.
7. База даних міжнародної організації міграцій [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://migrationdataportal.org/>.
8. Головне управління статистики в Харківській області <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net>
9. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Інформаційний портал Організації об'єднаних націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru>
11. Міжнародна організація міграцій [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.iom.int/>.
12. Результати Всеукраїнського перепису населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcensus.gov.ua>
13. Світова статистика [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.worldometers.info/ru>
14. Статистичні дані за країнами світу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://iformatsiya.ru/tab/459-statisticheskie-dannye-stran-mira-za-2010-god.html>